

Ganzen slachtoffer van extensivering

Jeroen Nienhuis

In het Leekstermeergebied (Drenthe/ Groningen) dreigen ganzen het slachtoffer te worden van de extensivering in het natuurbeheer. De afname van het aantal overwinterende Kolganzen staat op gespannen voet met de Europese richtlijnen. Dit artikel beschrijft de ontwikkeling van de Kolganzen in het Leekstermeergebied. Is hier sprake van een incident of staat andere Vogelrichtlijngebieden hetzelfde lot te wachten?

Het Leekstermeergebied

Het Leekstermeergebied ligt in het noorden van Nederland, op de grens van Drenthe en Groningen (fig. 1). Het 71 vierkante kilometer grote gebied kan worden gekarakteriseerd als een open veenweidegebied. Aan de oost-, zuid- en westkant liggen relatief besloten landschappen. Het overgrote deel (61 km²) van het gebied bestaat uit weilanden. De oppervlakte akkers bedraagt ongeveer één vierkante kilometer. Midden in het gebied ligt het Leekstermeer (2 km²). Het meer en een 12,4 vierkante kilometer groot gebied daaromheen zijn beschermd krachtens de EU-Vogelrichtlijn.

De graslanden in de omgeving van het Leekstermeer zijn in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) opgenomen om de botanisch waardevolle en weidevogelrijke gebieden te beschermen. Beide zijn gebaat bij een extensivering van het beheer. In het natuurreservaat wordt inmiddels op grote schaal verschrallingsbeheer toegepast. In 2018 moet de EHS gerealiseerd zijn en zullen natuurbeschermingsorganisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Groninger Landschap en Drents Landschap) grotere delen van het gebied vlakdekkend in eigendom hebben. De toekomstplannen laten zien dat het gebied zal worden omgevormd tot een dynamisch natuurgebied (Sips, 2000) waarvan soorten als Bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*), Roerdomp (*Botaurus stellaris*) en Kwartelkoning (*Crex crex*) kunnen profiteren. Voor

Fig. 1. Ligging van het Leekstermeergebied (onderzoeksgebied). Binnen het onderzoeksgebied is sinds 1971 het aantal ganzen geteld (Koffijberg et al., 1997).

de laatste soort vormt het gebied nu al één van de Nederlandse kerngebieden (Gerritsen et al., 2004). Het Leekstermeergebied is vanwege zijn afwisseling van natte graslanden en open water ook uitermate geschikt als overwinteringsgebied voor ganzen, met name voor Kolganzen (*Anser albifrons*). Deze bezoeken het gebied in internationaal belangrijke aantallen (van Roomen et al., 2000). Het gemiddelde seizoensmaximum bedraagt ca 20.000 Kolganzen. De aanwezigheid van het gebied onder de EU-Vogelrichtlijn had tot doel de betekenis voor de overwinterende Kolganzen veilig te stellen. Sinds enkele jaren lopen de aantallen echter gestaag terug. Dit artikel gaat nader in op de achteruitgang van de Kolganzen in het Leekstermeergebied, op de relaties met het terreinbeheer en op de mogelijke consequenties voor vergelijkbare Vogelrichtlijngebieden.

Beheer van het Leekstermeergebied

Het Leekstermeergebied is een lappendeken van reservaatpercelen, beheersgebieden en regulier agrarische percelen. In 1993 was de oppervlakte reservaatweide

nog beperkt tot ca 5 vierkante kilometer, 11 procent van de totale oppervlakte. Acht jaar later was dit toegenomen tot 15 vierkante kilometer (35%).

De toename van de reservaatgebieden ging ten koste van de oppervlakte cultuurgrasland (incl. beheersgebied). In de reservaat- en beheersgebieden worden hoofdzakelijk SAN graslandbeheerpakketten uit het Programma Beheer met maaidata vanaf 8 juni toegepast. Op een enkel opnieuw ingezaaid perceel na zijn alle weilanden met regulier agrarisch beheer vóór deze datum gemaaid, deels al twee keer. Een inventarisatie begin juni liet zien dat anno 2004 de oppervlakte reservaten en beheerspercelen tezamen 24 vierkante kilometer bedroeg (52% van de totale oppervlakte). Binnen de Speciale Beschermingszone (SBZ) ligt dit aandeel op 78 procent. Op de reservaatpercelen binnen het

Pitrus en Rietgras karakteriseren het landschap van het Leekstermeergebied (foto: René Oosterhuis).

gebied wordt vrijwel overal verschrallings-beheer toegepast. Pitrus (*Juncus effusus*) en Rietgras (*Phalaris arundinacea*), planten van (matig) voedselrijke vochtige weilanden, zijn thans zeer dominant aanwezig. Zowel Pitrus als Rietgras zijn storings-indicatoren die baat hebben bij veranderend beheer (minder of later maaien, begrazingsbeheer), sterk wisselende grondwaterstanden op fosfaatrijke bodem en inundatie met regen- of oppervlaktewater. Binnen het open gebied bedraagt de oppervlakte van de percelen met Pitrus en Rietgras 17 vierkante kilometer (38% van de oppervlakte, fig. 2). De verspreiding van beide soorten heeft een grote overlap met de reservaatpercelen. Op 61 procent van deze percelen is ten minste één van beide soorten aanwezig. Op stukken in agrarisch beheer zijn weinig percelen waarop deze storingsindicatoren voorkomen (13% van de percelen). Geconcludeerd kan worden dat de toename van reservaatgebieden de verruiging van de natte graslanden met Pitrus en Rietgras in de hand heeft gewerkt.

Ontwikkeling Kolganzen

Begin jaren zeventig nam het aantal overwinterende Kolganzen in het Leekstermeergebied nog toe. In de periode 1986-98 stabiliseerde het aantal op gemiddeld 22.000. De laatste zes winters nam het aantal vogels sterk af en lag het maximum op gemiddeld 8.000. Hiermee komt het aantal onder de voor bescherming belangrijke één procent norm (Wetlands International, 2002; Decler & de Hullu, 2003).

De overwinterende Kolganzen in het Leekstermeergebied worden sinds 1971 jaarlijks geteld: de eerste jaren door middel van slaapplaatstellingen en vanaf 1985/86 middels de landelijk gestandaardiseerde methode (van Roomen et al., 2002). Van 1985/86 tot en met 1995/96 was het aantal doorgebrachte vogeldagen in het Leekstermeergebied constant (fig. 3), daarna begon een snelle afname van ongeveer 90 procent in 8 jaar tijd. Het aantal ganzen binnen het voor de SBZ representatieve deelgebied Roderwolde (fig. 1) is binnen deze periode zelfs met 98 procent afgenomen tot 21 duizend vogeldagen.

In de eerste helft van de jaren tachtig waren de Kolganzen nog wijd verspreid

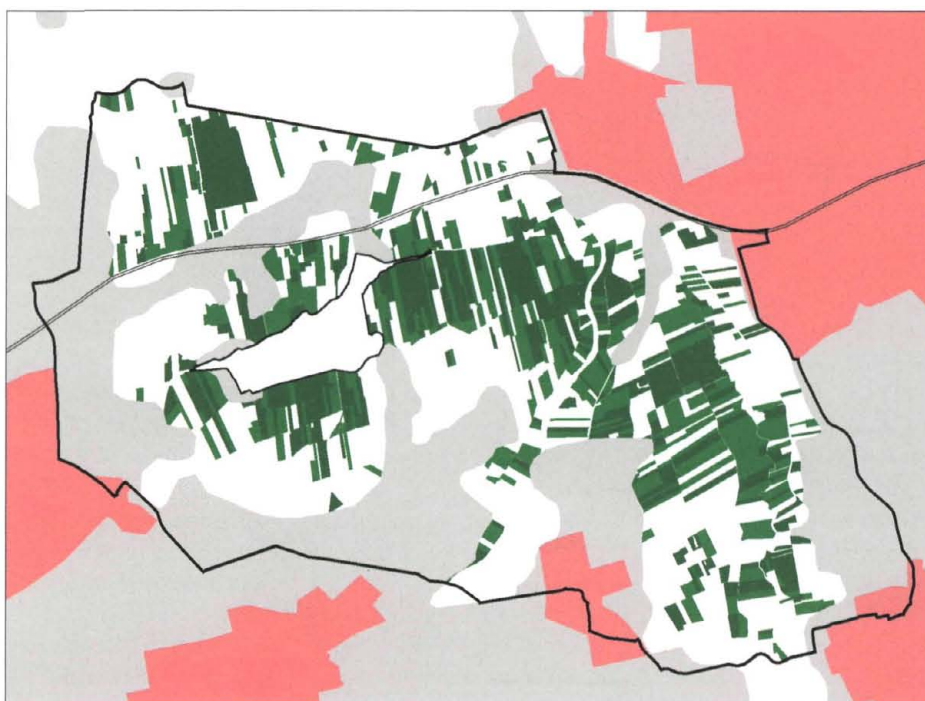

Fig. 2. Verspreiding van Pitrus en Rietgras in het Leekstermeergebied in het voorjaar van 2004.

■ pitrus/rietgras

over het gebied te zien (36% van de oppervlakte, fig. 4). De gebruikte oppervlakte binnen de SBZ was toen ongeveer twee keer zo hoog als in het gebied als geheel (69%). Recent is de verspreiding van de ganzen binnen de natuurreservaten sterk geslonken (fig. 4). Met name in de directe omgeving van het meer worden nog wel regelmatig ganzen waargenomen. Voor een belangrijk deel zijn de ganzen

echter uitgeweken naar percelen buiten het oorspronkelijke verspreidingsgebied. Niet alleen het gebied dat door de ganzen werd gebruikt is geslonken. De begrazingsdruk is eveneens afgenomen. Op de regulier agrarische percelen in de eerste helft van de jaren 80 was de dichtheid van de ganzen 148 duizend vogeldagen per 100 hectare. In de huidige reservaatgebieden binnen de SBZ, het oude verspreidings-

gebied van de ganzen, is dit met 86 procent afgenomen tot 20 duizend vogeldagen. De achteruitgang heeft duidelijk te maken met de omzetting van percelen met regulier agrarisch gebruik in reservaat-graslanden en met de daarmee samenhangende extensivering van het beheer. Als we de wijzigingen in de verspreiding van de ganzen vervolgens vergelijken met het voorkomen van Pitrus en Rietgras dan valt op dat deze elkaar grotendeels uitsluiten. De afname van ganzen is in veel percelen geassocieerd aan een toename van deze plantensoorten. Hieruit blijkt dat de terreingesteldheid in de natuurreservaten als gevolg van de verruiging zodanig is veranderd dat deze ongeschikt zijn geworden als foerageergebied voor ganzen.

Spanning tussen EHS-beleid, Europese richtlijnen en ganzen

De EHS is ontwikkeld om binnen Nederland een netwerk van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden te maken. Voor de realisering van dit netwerk zijn de afgelopen twintig jaar veel gebieden aangekocht en overgedragen aan natuurbeschermingsorganisaties (RIVM et al., 2003). Tot nu toe zijn vele hectares met cultuurgrasland omgevormd tot reservaten met een botanische- of weidevogeldoelstelling. Voor het behouden en ontwikkelen van natuurwaarden in deze gebieden wordt vaak een extensief verschrallingsbeheer toegepast, waardoor meer voedselarme, soortenrijke graslanden ontstaan. In de praktijk blijkt dat het verschrallingsbeheer lang niet altijd het gewenste effect heeft en dat verruiging, vooral met Pitrus, veelvuldig optreedt. De EHS heeft niet alleen tot doel om botanisch waardevolle en weidevogelrijke gebieden te beschermen. Veel graslandgebieden binnen de EHS zijn bovendien beschermd krachtens de EU-Vogelrichtlijn vanwege de grote aantallen herbivore watervogels, met name ganzen, die er voorkomen. Uit diverse Vogelrichtlijngebieden zijn geluiden te horen over het ongeschikt worden van de terreinen voor deze watervogels. Op de meeste Nederlandse pleisterplaatsen is het aantal Kolganzen in het afgelopen decennium betrekkelijk stabiel gebleven of licht gegroeid. Van een sterke afname zoals in het Leekstermeergebied, is landelijk gezien geen sprake (fig. 5). Toch zijn er aanwijzingen dat ook andere gebieden in de toekomst met een afname geconfronteerd kunnen worden. De oorzaak van de afname van het aantal Kolganzen in het Leekstermeergebied is

SBZ	Aantal soorten	Negatieve trend
Broekvelden/Vettenbroek (ZH)	2	Kleine zwaan
De Wieden (OV)	2	Kleine zwaan
De Wilck (ZH)	1	
Donkse Laagten (ZH)	1	
Eilandspolder (NH)	1	
Groote Wielen (FR)	2	
Ilperveld, Varkensland en Twiske (NH)	1	Smient
Leekstermeergebied (DR)	1	Kolganzen
Oostvaardersplassen (FL)	1	
Oude Venen (FR)	2	Smient
Sneekmeer (FR)	3	Smient
Witte & Zwarte Brekken (FR)	1	Kleine rietgans
Wormer- en Jisperveld (NH)	1	
Zuidlaardermeergebied (GR)	3	Kleine zwaan

Tabel 1. Selectie van Vogelrichtlijngebieden in het binnenland van Nederland die zijn aangewezen vanwege het voorkomen van herbivore watervogels en bovendien grotendeels in handen zijn van natuurbeschermingsorganisaties. Per gebied zijn het aantal kwalificerende soorten en de soorten met afnemende trends aangegeven.

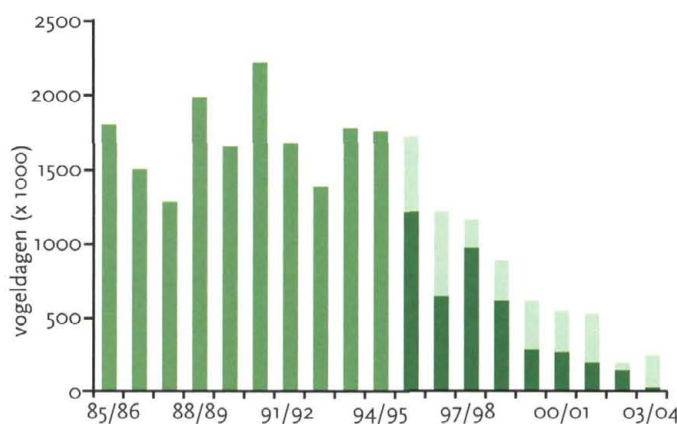

Fig. 3. Ontwikkeling van overwinterende Kolganzen in het Leekstermeergebied sinds 1986. Vanaf 1995/96 zijn de aantallen uitgesplitst naar de SBZ en daarbuiten (data: SOVON Vogelonderzoek).

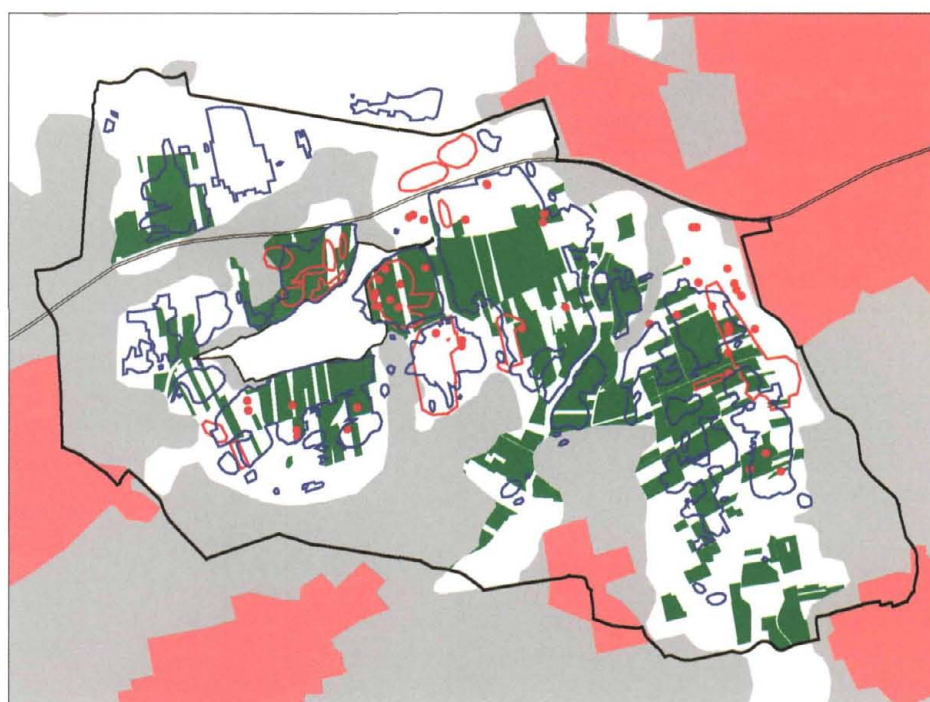

Fig. 4. Ligging van reservaatgraslanden in 2001 en ganzenfoerageergebieden in het Leekstermeergebied (data: Venema, 1989; R. Blaauw, J. Venema).

Legenda
 Kolganzen 1981-86
 Kolganzen 1998-04
 Reservaten 2001

een gevolg van tegenstrijdige belangen van verschillende beleidsdoelen. Het Leekstermeer is niet het enige gebied waar dit speelt. In het binnenland van Nederland liggen 80 gebieden waar regelmatig meer dan één procent van de totale Noordwest-Europese flyway-populatie van één of enkele van de grasetende watervogelsoorten Kleine zwaan (*Cygnus bewickii*), Kolgans, Brandgans (*Branta leucopsis*) of Smient (*Anas penelope*) verblijft (van Roomen et al., 2002). Veertien van deze gebieden zijn aangewezen als Vogelrichtlijngebied en bovendien voor een groot deel eigendom van natuurbeschermingsorganisaties (tabel 1). Op de Oostvaardersplassen na betreft het allemaal veenweidegebieden. Het gevoerde beheer in de reservaten bestaat overwegend uit verschrallingsbeheer, deels in combinatie met waterstandsverhoging. In deze veertien gebieden bestaat 36 procent van de trends van de grazende watervogels uit negatieve aantalsontwikkelingen (van Roomen et al., 2002). Dit is ruim drie keer zo hoog als in de overige 66 gebieden (11%). Er is niet alleen sprake van een beheersprobleem maar ook van een politiek probleem. Het beheer wordt namelijk aangestuurd door diverse beleidsplannen en richtlijnen van Rijk en Provincies waarin geen rekening wordt gehouden met het voorkomen van overwinterende ganzen. Recent is bijvoorbeeld in het Beleidskader Faunabeheer van het Ministerie van LNV aangegeven dat er landelijk 80.000 hectare foerageergebied voor Kolgans, Grauwe gans (*Anser anser*) en Smient moet worden aangewezen. Buiten de aangewezen gebieden mogen de vogels worden verjaagd. Het grootste deel van de aan te wijzen gebieden (50.000 ha) moet binnen

de EHS komen te liggen. Hier gelden soms uiteenlopende doelstellingen, die in mindere of meerdere mate aansluiten bij ganzenopvang. Veel EHS-gebieden zijn inmiddels ongeschikt geworden voor de opvang van herbivore watervogels. Hierdoor zijn ganzen dubbel benadeeld, want agrarisch gebied wordt nauwelijks aangewezen als opvanggebied, en natuurgebieden worden door reservatsbeheer ongeschikt gemaakt. Voor een soortgroep waarvoor Nederland een grote internationale verantwoordelijkheid bezit is dat een ernstige ontwikkeling. Een nadere bezinning op de natuurdoelstellingen van richtlijngebieden en op de daaruit voortvloeiende consequenties voor het natuurbeheer is daarom gewenst.

Literatuur

- Decleer, K. & E. de Hullu, 2003. Natura 2000: naar een Europees ecologisch netwerk van 'Speciale Beschermingszones'. De Levende Natuur 104 (6): 205-209.
- Gerritsen, G., K. Koffijberg & P. Voskamp, 2004. Beschermingsplan Kwartelkoningen. Rapport EC-LNV 271. Ministerie van LNV, Den Haag.
- Koffijberg, K., B. Voslamber & E. van Winden, 1997. Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsten in de periode 1985-94. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- RIVM, CBS & Stichting DLO, 2003. Natuurcompendium 2003. CBS, Heerlen.
- Roomen, M.W.J. van, A. Boele, M.J.T. van der Weide, E.A.J. van Winden & D. Zoetebier, 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. Actueel overzicht van Europese vogelwaarden in aangewezen en aan te wijzen speciale beschermingszones en andere belangrijke gebieden. SOVON-informatierapport 2000/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

- Roomen, M.W.J. van, E.A.J. van Winden, K. Koffijberg, B. Voslamber, R. Kleefstra, G. Ottens & SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep, 2002. Watervogels in Nederland in 2000/2001. SOVON-monitoringrapport 2002/04, RIZA-rapport BMO2/15, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Roomen, M.W.J. van, F. Hustings & K. Koffijberg, 2003. Handleiding monitoring-project watervogels. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Sips, H., 2000. De onlanden van Noord-Drenthe. Noorderbreedte 24 (5): 30-33.
- Venema, P., 1989. Ganzen in het Leekstermeer-gebied, overwintering en trek. Verslag 2. Rapport. Peize.
- Wetlands International, 2002. Waterbird population estimates 3rd edition. Global Series 12. Wetlands International, Wageningen.

Summary

Negative effects of nature conservation on wintering geese in Natura 2000 areas

The Leekstermeer area (provinces of Drenthe and Groningen) is well known for its large numbers of wintering geese (White fronted goose, *Anser albifrons*). Since 1986 many agricultural fields changed into nature reserves. Recently the numbers of wintering geese have dropped significantly. Management changes within the reserves have caused a massive increase of *Juncus effusus* and *Phalaris arundinacea*. Consequently the infected fields were avoided by geese.

The Leekstermeer area is not the only Dutch SPA where numbers of wintering herbivorous waterfowl have declined. Large areas of grasslands within the National Ecological Network are managed with low agricultural intensity. In this study fourteen such SPA's were recorded. The experiences in the Leekstermeer area have pointed out that a significant drop in wintering geese may be expected after the introduction of extensive grassland management. This may have serious consequences for the management of other areas protected by the EU Birds Directive.

Dankwoord

Veel dank ben ik verschuldigd aan E. van Hooff, K. Koffijberg en K. van Scharenburg. Hun inbreng verbeterde een eerdere versie van deze bijdrage.

Drs. J. Nienhuis
 Helper Oostsingel 50
 9722 AW Groningen
 e-mail: jeroen.nienhuis@12move.nl

Fig. 5. Seizoensmaxima van de Kolgansen in het Leekstermeergebied afgezet tegen de aantallen voor Nederland als geheel (data: Venema, 1989; SOVON Vogelonderzoek).

